

Природоохоронні території як головний елемент розвитку туристсько-рекреаційного використання

Машіка Г.В.

кандидат географічних наук,
доцент кафедри туризму і рекреації
Мукачівського державного університету

Лендел В.В.

магістр
Мукачівського державного університету

У статті досліджуються природоохоронні території, виявлено їхню роль для туристсько-рекреаційного використання. Проаналізовано визначення природоохоронної території та визначено її роль для суспільства. Подано характеристику Карпатського біосферного заповідника, національних природних парків Ужанський та Синевир. Аналізується поняття екотуризм, в ході чого визначаються три його компоненти: пізнавальний, природоохоронний та культурологічний. Розглядається Карпатський регіон та його перспективність для розвитку екотуризму.

Ключові слова: природоохоронна територія, Карпатський регіон, туристсько-рекреаційне природокористування, екотуризм, антропогенне навантаження, туристсько-рекреаційне використання.

Машіка А.В., Лендел В.В. ПРИРОДООХРАННЫЕ ТЕРИТОРИИ КАК ГЛАВНЫЙ ЭЛЕМЕНТ РАЗВИТИЯ ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

В статье исследуются природоохранные территории, выявлена их роль для туристско-рекреационного использования. Проанализированы определения природоохранной территории и определена ее роль для общества. Дана характеристика Карпатского биосферного заповедника, национальных природных парков Ужанский и Синевир. Анализируется понятие экотуризм, в ходе чего определяются три его компонента: познавательный, природоохранный и культурологический. Рассматривается Карпатский регион и его перспективность для развития экотуризма.

Ключевые слова: природоохранная территория, Карпатский регион, туристско-рекреационное природопользование, экотуризм, антропогенная нагрузка, туристско-рекреационное использование.

Mashika A.V., Lengyel V.V. PROTECTED AREAS AS A KEY ELEMENT OF TOURIST-RECREATIONAL USE

The article deals with protected areas, found their role in tourism and recreational use. Analyzed the definition of a protected area, and defined its role in society. Posted description of CBR, national parks and Uzhansky Synevyr. Analyzes the concept of ecotourism, during which determined its three components: cognitive, environmental and cultural. We consider the Carpathian region and its prospects for the development of ecotourism.

Keywords: protected area, the Carpathian region, tourist and recreational nature, ecotourism, human pressure, tourist and recreational use.

Постановка проблеми. Територія Карпатського туристичного регіону охоплює 56,6 тис. км², що становить 9,4% території України. Карпатський регіон – це один із староосвоєних районів, розташований у західній частині України. Має вигідне географічне положення. Розташований у центрі Європи, через нього проходять різноманітні зв'язки, а щільна мережа транспортних шляхів є сприятливим фактором залучення контингенту відпочиваючих із багатьох країн світу.

Розгляд даного регіону як частини цілісної гірської системи – Великої Карпатської дуги, дає право припустити, що основними напрямами розвитку тут будуть такі види діяльності, як туризм та рекреація. Комплексний ана-

ліз природно-ресурсного потенціалу Карпатського регіону України підтверджує, що таке припущення має місце.

В Українській частині Карпат активне природокористування розпочалося пізніше, ніж в Західних Карпатах. Саме завдяки цьому тут на значних територіях збереглися ділянки дикої природи.

Особливо інтенсивно посилилася робота вчених щодо територіальної охорони природи Українських Карпат після Другої світової війни. Зараз Карпатський регіон як зона оздоровлення і відпочинку інтенсивно розвивається.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні завдання і принципи туристської діяльності, а також проблеми екотуризму в

природоохоронних територіях України висвітлено в наукових працях В.І. Гетьмана [3]. Використання природоохоронних територій як основи для розвитку екотуризму подано в дослідженнях Т.К. Сергєєвої [8]. Вагомий внесок у методологію та практичні аспекти формування й розвитку екотуризму зробив О.Ю. Дмитрук [6]. Теоретичні, прикладні, методологічні аспекти формування природоохоронних територій та екомереж розкрито в працях Ю.Р. Шеляг-Сосонко [12], Л.П. Царика [11], О.Г. Топчієва [9, 10], В.П. Брусак [2] та ін.

Проте, розробки науковців з даної тематики розкривають лише окремі аспекти досліджуваного питання. Тому важливим завданням постає визначення природоохоронної території як важливого елемента туристсько-рекреаційного використання.

Формулювання цілей статті. Метою статті є проаналізувати значення природоохоронної території як основи туристсько-рекреаційного використання.

Виклад основного матеріалу. На початку ХХІ століття однією із суттєвіших проблем людства стає проблема пошуків шляхів розв'язання глобальної екологічної кризи. Загальновизнаним є те, що розв'язати цю кризу можна лише завдяки гармонізації стосунків між людиною та природою. У контексті цього надзвичайної актуальності набуває проблема подолання відчуження сучасної людини від світу природи. У першу чергу, ця проблема стосується розвинутих індустріальних країн, для яких характерний високий рівень розвитку урбанізаційних процесів. Актуальною ця проблема є і для сучасної України, де в промислово розвинутих регіонах сконцентрований надзвичайно потужний індустріальний потенціал і переважає міське населення. Це призвело до майже повного змінення природного середовища: ступінь антропогенного навантаження на природу досягає 85-90%.

Відчуження від природи призводить до того, що у городян формується образ природи досить статичний, побудований на зорових враженнях, під впливом системи освіти, масових комунікацій та специфічних умов міського життя [13, с. 192], тобто внаслідок пануючого в містах «телевізійно-газетного» типу культури [13, с. 205] створюється і відповідний образ природи. Тому часто освічені городяни досить добре знають екзотичну природу далеких країн, з якими активно знайомлять їх засоби масової інформації, і, водночас, 83 мають дуже неясне уявлення про природу рідного краю, не знають як виглядають рідкісні види

тварин та рослин, які мешкають майже поряд. Виходить, що жителі великих міст, які, головним чином, і приймають основні рішення відповідно до характеру природокористування і взагалі визначають стратегію взаємодії із природою, найменше її знають і не усвідомлюють її цінності. виправити ситуацію можна лише наблизивши людину до природи, надавши їй можливість безпосереднього спілкування з нею [4, с. 82-83].

Сучасна людина живе в надзвичайно складному середовищі. У неї виникає потреба відпочити, потрапити у те середовище, де пройде її емоційна та фізіологічна втома. Вона прагне відчувати нові, яскраві емоції, отримати незабутні враження, побувати в місцях в яких не була. Ці прагнення і бажання людей – яскраво виражене соціальне явище нашого часу. Дослідники визначили його як екотуризм або екологічний туризм.

Екотуризм є найбільш вдалою формою гармонійного співіснування людини й природи у процесі туристично-рекреаційної діяльності. Термін «екотуризм» є відносно молодим, він виник у 80-роках ХХ століття. Тому не дивно, що науковці ведуть дискусії, щодо його тлумачення. Нині визначень екотуризму нараховується близько 20. Водно час під екологічним туризмом розуміли маршрути, які були розроблені таким чином, щоб присутність туристів як найменше впливала на природне середовище. У програму включалося крім перебування у відносно екологічно чистій місцевості, знайомство з екологічними проблемами регіону, і можливість прийняти участь у заходах з їх вирішення. Сьогодні його визначення стало більш конкретно науковим.

Серед великої кількості визначень екотуризму найбільш поширеним є визначення Міжнародної спілки охорони природи: «Екотуризм – це подорож з відповідальністю перед докільцями по відношенню до непорушених природних територій з метою вивчення та насолодження природою й культурними пам'ятками, яка сприяє охороні природи.» Подібне визначення дає й Спілка екотуризму (The Ecotourism Society): «Екотуризм – це відповідальна подорож в природні території, яка сприяє охороні природи». Екотуризм стимулює та задовольняє бажання суспільства спілкуватися з природою, попереджує негативний вплив на природу і спонукає туристів сприяти охороні природи та соціально-економічному розвитку. Екотуризм є важливим компонентом сталого розвитку природних територій [5, с. 91].

Якщо проаналізувати визначення «екотуризму», можна визначити три його компоненти: пізнавальний, природоохоронний та культурологічний.

Пізнавальний компонент передбачає можливість вивчення окремих об'єктів природи, або їх елементів і на підставі цього розширення бази екологічних знань.

Природоохоронний компонент дозволяє туристам не лише усвідомити прояви екологічних проблем на конкретній місцевості, але й прийняти участь в їх розв'язанні, залучаючи їх до конкретних природоохоронних заходів.

Культурологічний компонент передбачає знайомство туристів зі звичаями та традиціями місцевого населення, а також внесення свого вкладу в соціально-економічний розвиток регіонів екологічного туризму [4, с. 83-84].

Останнім часом значна увага звертається на розвиток екотуризму в Карпатському регіоні. Розвиток цієї галузі може позитивно впливати на економіку, зайнятість населення та охорону навколишнього середовища.

Карпати визнані одним із 200 найвизначніших природних регіонів (екорегіонів) планети. У Карпатах поєднується неповторне різноманіття живої природи з самобутньою історико-культурною спадщиною, зумовленою особливостями життя в гірських умовах. У флорі Карпат – третина всіх видів рослин Європи, тут ще живуть тварини, яких не зустріти в багатьох інших регіонах континенту.

Українські Карпати – це 6% території України, але близько 20% лісового фонду держави, понад 30% її водних ресурсів. У 3756 карпатських населених пунктах проживають 6 млн осіб [1, с. 25].

Не дивно, що Українські Карпати є прекрасною базою для формування туристичного регіону. Адже, Українські Карпати – це мальовничі ландшафти, чисте повітря, м'який клімат, переважає низько і середньогірних форм рельєфу, різноманіття тваринного і рослинного світу, безліч гірських річок та 142 джерел мінеральних вод. Не можна забувати також про етнічні групи населення – гуцули, лемки, бойки, румуни, словаки, угорці, росіяни та ін., які зберегли свої національні традиції, побут, культуру. Архітектурна забудова сіл, міст, численні історичні замки доповнюють привабливість краю. Все це на протязі багатьох років дуже приваблює туристів, причому останнім часом кількість туристичних відвідувань Карпат помітно зросла.

У Карпатському регіоні може розвиватися багато різновидів екотуризму – пізнавальний,

сільський, оздоровчий, зимовий, гірський, дитячий, молодіжний, сімейний, мандрівний (пішохідний, кінний, велосипедний).

Узимку регіон привертає увагу туристів гірськолижними комплексами, можливістю зустріти Новий рік, відсвяткувати Різдв'яні свята. Влітку помилуватися мальовничими пейзажами, подихати чистим повітрям, наповненим запахом рослинності, здійснити прогулянковий похід одним із маршрутів у гори, зробити сплав по річці. Різноманітності і екзотичності відпочинку може додати збирання ягід, грибів, можливість брати участь у фестивалях, фольклорних святах які відроджуються і започатковуються заново.

Центрами де розвивається і активно популяризується екотуризм є території природної спадщини: Карпатський біосферний заповідник, національні природні парки Ужанський та Синевир, 43 заказники, 16 пам'яток природи, 7 заповідних урочищ, 1 парк пам'ятка садово-паркового мистецтва, 1 ботанічний сад Ужгородського університету загальною площею майже 150 тис. га.

Карпатський біосферний заповідник є одним із найбільших природоохоронних, науково-дослідних та еколого-освітніх центрів в Україні. Створений Указом Президента України на базі Карпатського природного заповідника та землях інших землекористувачів у 1993 році. Входить до міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. [15] Розташований на територіях Виноградівського, Хустського, Тячівського та Рахівського районів Закарпатської області, його адміністрація розміщена в м. Рахів. Тут створено потужну природоохоронну, науково-дослідну, еколого-освітню та господарську інфраструктуру.

Багато зроблено для екологічної освіти та виховання, розвитку екотуризму та зміцнення матеріально-технічної бази. Зокрема, створено Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах (м. Рахів). Музей нарцису (м. Хуст), еколого-освітні центри у географічному центрі Європи та в Кевелівському природоохоронному науково-дослідному відділенні. На території біосферного заповідника існує розвинута туристична інфраструктура: інформаційно-туристичний центр «Високогір'я Карпат», облаштована й ознакована ділянка Закарпатського туристичного шляху; 24 екотуристичні маршрути; мережа візит-центрів; 5 високогірних екопунктів; мініготель; стаціонарні наметові майданчики; облаштовані місця відпочинку тощо.

У Карпатському біосферному заповіднику функціонує розгорнута мережа екотуристичних маршрутів, які прокладені через найцікавіші і найпривабливіші заповідні території, де сконцентрована значна кількість визначних природних, культурних та історичних об'єктів. У таблиці 1 наведено опис найцікавіших із них.

Територія заповідника має кластерний характер і складається з окремих масивів: Чорногірського, Свидовецького, Марамороського, Кузій-Трибушанського, Угольсько-Широколужанського, Долини нарцисів, Чорної гори та Юлівської гори.

У цілому Карпатський біосферний заповідник відіграє, важливу екостабілізуючу роль, зокрема у паводко небезпечному верхів'ї

басейну Тиси, служить ядровими зонами Карпатської екологічної мережі, оберігає унікальне біорізноманіття, надає значні екосистемні послуги, зокрема постачає чисте повітря та прісну воду, для населення значної частини Європи, виступає важливим акумулятором вуглекислого та інших газів, що викликають глобальне потепління на Землі. Забезпечує збереження найбільших у Європі природних цінностей – букових пралісів Карпат, які стали об'єктом Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [14].

Ужанський національний природний парк – створений на базі регіонального ландшафтного парку «Стужиця» у 1999 році, Ужанський національний природний парк за коротку свою історію зумів зробити кілька кроків уперед,

Таблиця 1

Характеристика популярних екомаршрутів біосферного заповідника

	Назва маршруту	Протяжність і час проходження	Коротка характеристика
1	На Соколине бердо	4100 м 3,5-4,0 години	Маршрут складається з двох ділянок. Перша проста, прогулянка. Друга – це власне підйом на Соколине бердо. На маршруті знаходяться дві цікаві геологічні пам'ятки доломітові штольні. Їх залишили по собі геологи, що в 60-х роках проводили тут геологорозвідувальні роботи.
2	Буковими пралісами Малої Угольки	5 км, перепад висот – 500 м 2 години	Маршрут знайомить із красою карпатських букових лісів, печерою «Дружба», а також з урочищами Гребінь, та Чур. Іншими важливими елементами маршруту є релікт третинного періоду – тис ягідний та папороть – листовик сколопендровий або турієвий язик.
3	Буковими пралісами Великої Угольки	Близько 5 км, перепад висот – 400 м 3 години	Цей маршрут також знайомить з буковими пралісами. Цікавим на ньому є джерело гідрокарбонатного типу та карсова печера «Молочний камінь». До того ж, саме на цьому маршруті знаходиться урочище «Велика Копиця». Це скеля, яка є неприступною із трьох сторін. Її вершина – то альпінарій, де зростає багато реліктів та рідкісних видів рослин.
4	Кевелівським пралісами на Петрос	12 км, перепад висот – 660 м 4 години	Маршрут пролягає вздовж потоку Кевелів, лісової притоки «Чорної тиси». Це царство букових, ялицевих, яворових та ясеневих пралісів. Тут розташоване мінеральне сірководневе джерело, запах якого абсолютно неприємний, але попри це вода корисна і цілюща. Гора Петрос, до якої веде маршрут, є однією з найвищих гір Українських Карпат.
5	Пралісами Чорногори на Говерлу	14 км, перепад висот – 1320 м 12 годин	Маршрут веде до гірської королеви України – гори Говерли. Тут ми зустрічаємо водосховище «Гать на Усте-бребенескула», влаштоване для сплаву деревини. На жаль, зараз воно заростає. Тут ростуть дерева, яким вже 300 років.

ставши членом Європейської федерації природо-заповідних територій «Європарк», увійшовши в липні 2007 року до списку Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат» [16].

Рекреаційно-туристичний потенціал Ужанського парку досить великий. Населені пункти розташовані в мальовничих гірських долинах, сполучені залізницею і шосейними дорогами і тому легкодоступні, а також віддалені від промислових підприємств. У гірських селах збереглися традиційний побут, ремесла, культура, кухня. В агротехніці не використовуються хімічні засоби, тому продукти харчування є екологічно чистими.

На теренах Ужанського національного природного парку є чимало цікавих природних об'єктів. Багато охочих відвідати місце падіння у 1866 році найбільшого в Європі Княгинянського метеориту. Найбільший уламок вагою 279 кг знайдено в урочищі Чорні млаки, куди тепер прокладено однойменний екологічний маршрут. До мальовничих сіл Стужича, Кострино, Сіль, Ужок ведуть стежки тих, хто хоче напитися кришталево чистої цілющої води, що б'є з мінеральних джерел. Окрім того, у селі Стужича увагу численних туристів привертають велетенські дерева «Дідо-дуб» та дуб «Чемпіон», які є найстарішими та найбільшими дубами в Україні. Найбільшою цінністю парку є букові праліси, що збереглися у гірських масивах. У липні 2007 року 6,1 тис. га (з них 2,5 тис. га – заповідне ядро) букових пралісів включено до списку Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО.

На території парку відновлено 17 давніх туристичних маршрутів, створено 6 екологічних стежок, організовується низка нових. Також на території парку облаштована мережа рекреаційних зон з місцями відпочинку та наметовими полями, збудовані навіси, бесідки, колиби. Останнім часом активно розвиваються туристичні готелі, бази відпочинку, садиби сільського туризму, вживаються заходи для відкриття піших транскордонних переходів з Польщею та Словаччиною [16].

Національний природний парк «Синевир» – це провідна природоохоронна науково-дослідна установа, що займається охороною, збереженням і вивченням унікального куточка Карпат – верхів'я Терезької долини Закарпаття.

Національний природний парк «Синевир» створено у 1989 році заради збереження, відтворення і ощадливого використання природних ресурсів, комплексів та об'єктів, які

мають особливу наукову та естетичну цінність у межах різних висотних поясів південно-західних макросхилів Горган. Тому особливим завданням для НПП «Синевир», як природоохоронної структури, стало збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів; створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності у природних умовах з дотриманням режиму охорони природних комплексів та їх змін в умовах рекреаційного використання; розробка наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього середовища та бережливого використання природних ресурсів; еколого-освітня робота тощо [15].

На території парку виділено чотири зони – заповідну (7 тис. га), захисну (20,1 тис. га), рекреаційну (5,0 тис. га) та агрогосподарську (8,3 тис. га). У природоохоронному відношенні найціннішими є заповідна та захисна зони. Зона заповідна (17,3% території) включає цінні в науково-природничому відношенні екосистеми (заказники, резервати і пам'ятки природи), в яких виключається господарська діяльність і дозволяються лише екологічно обгрунтовані заходи, необхідні для забезпечення їх нормального функціонування.

Половину території парку (49,8%) віднесено до захисної зони, екосистеми якої виконують важливу водо- і ґрунтозахисну та протилавинну функції. Ця зона має також природопізнавальне та обмежене туристичне значення. Рекреаційна зона зараз впорядковується [17].

Природоохоронні території і об'єкти набувають сьогодні дуже великого значення, тому що питання екології, збереження природного середовища, і зменшення на нього антропогенного впливу постають одними з найголовніших. Прагнення людини зменшити негативний вплив на довкілля і стало причиною появи і розвитку екологічного туризму.

Природоохоронна територія, як визначається Міжнародним союзом охорони природи (МСОП) – територія або акваторія, призначена для захисту і підтримки біологічної різноманітності та природних і пов'язаних із ними культурних ресурсів, захист якої встановлюється законом або іншими засобами. Також, природоохоронними територіями можна назвати території, створені з метою охорони природних ландшафтів від надмірних змін внаслідок господарської діяльності людини на території держави. Види, занесені до Червоної книги, охороняють і відновлюють різними способами, зокрема створенням різноманіт-

них природоохоронних територій: заповідників, національних природних парків, заказників, пам'яток природи тощо [7].

Більшість природоохоронних територій пропонує стандартний комплекс послуг, але освітній рівень туристів і їх вимоги зросли тому дуже важливо створювати нові і ексклюзивні пропозиції. Завдяки цьому кількість туристів буде збільшуватися. До того ж вони будуть готові заплатити більше за оригінальність. Керівництву природоохоронних територій варто також звертати особливу увагу на літніх відвідувачів і враховувати людей з деякими фізичними обмеженнями. Для літніх людей, будуть необхідні більш доступні туалети, стежки з меншим перепадом висот та маршрути меншої протяжності. Можна помітити зростаючий інтерес літніх людей до природоохоронних територій, маючи достатню кількість коштів, вони готові їх платити, але за умови надання якісних послуг і комфортних умов. Тому адміністрації природоохоронних територій варто підвищувати якість послуг.

Ще одна перспективна соціальна група – діти. Зростає кількість батьків, котрі обирають природоохоронні території для відпочинку і розвитку своїх дітей.

Дуже важливо, щоб адміністрація природоохоронних територій могла забезпечувати безпеку своїх відвідувачів. Турист, плануючи свою подорож, обов'язково бере до уваги цей аспект. В наш час розвиненої мережі Інтернет дуже легко втратити свою добру репутацію. В разі надання неякісної послуги, чи не достатньо продуманих заходів безпеки, турист може залишити на своїй сторінці у соціальній мережі чи на офіційному сайті закладу негативний коментар, і тоді відновити довіру буде нелегко.

Керівництву природоохоронних територій варто надавати своїм відвідувачам лише точну і достовірну інформацію. Воно повинно добре усвідомлювати вимоги безпеки, які ставлять перед ними їх відвідувачі. Безпека туристів на природоохоронних територіях повинна забезпечуватися як самими установами, так і відповідними державними службами.

Ще одним важливим моментом є те, що усі працівники, які працюють на природоохоронних територіях, повинні уміти надати відвідувачу допомогу у разі необхідності, практично у будь-якій ситуації. І водночас вони не повинні і не можуть замінювати собою професіоналів, які повинні займатися цим аспектом.

Це не єдині моменти які варто враховувати при плануванні туризму і рекреації на природоохоронними територіями. Звісно є ще багато інших, від яких залежить успішне поєднання туризму та завдання збереження природи.

Висновки з цього дослідження. Отже, природоохоронні території сьогодні набувають дуже важливого значення. Вони стають основою для розвитку туристсько-рекреаційної діяльності. Бажання людини співіснувати з природою, і в той же час не впливати на неї негативно, у процесі туристично-рекреаційної діяльності є екотуризм. Сьогодні у світі він визнаний найперспективнішим напрямом.

Екологічний туризм можна впевнено назвати пріоритетним напрямком для Карпатського регіону. Тому можна помітити що в останні роки, значна увага приділяється розвитку екологічного туризму в регіоні. Головне розробити цілий комплекс різних заходів для повноцінного його функціонування. Залежать вони від таких факторів, як ландшафтні та соціокультурні особливості кожної конкретної фізико-географічної області Карпат, і певного виду туризму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондаренко В.Д. Туризм і загрози біорізноманіттю лісів Карпат / В.Д. Бондаренко // Екотуризм і сталий розвиток у Карпатах. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Рахів, 10-12 жовтня 2007 року). Ред. кол.: Гамор Ф.Д. (відп. ред.) та ін. – Рахів, 2007. – 406 с.
2. Брусак В.П. Географічні основи формування екологічної мережі в Українських Карпатах / В.П. Брусак, Ю.В. Зінько, Д.А. Кричевська // Розвиток заповідної справи в Україні та формування Панєвропейської екологічної мережі : матер. міжнар. науково-практичної конференції. – Рахів : ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2008. – С. 61-68.
3. Гетьман В.І. Екотуризм у національних парках / В.І. Гетьман // Екол. вісн. – 2002. – № 7/8. – С. 24-27.
4. Губська О.П. Про еколого-освітній потенціал екотуризму / О.П. Губська, І.О. Татолі // Екотуризм і сталий розвиток у Карпатах. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Рахів, 10-12 жовтня 2007 року). Ред. кол.: Гамор Ф.Д. (відп. ред.) та ін. – Рахів, 2007. – 406 с.
5. Дем'янова О.В. Еколого-освітня робота як важлива складова екотуризму / О.В. Дем'янова, О.П. Кучинська, І.О. Одукалець // Екотуризм і сталий розвиток у Карпатах. Матеріали Міжнародної науково-практичної

- конференції (м. Рахів, 10-12 жовтня 2007 року). Ред. кол.: Гамор Ф.Д. (відп. ред.) та ін. – Рахів, 2007. – 406 с.
6. Дмитрук О.Ю. Екотуризм : навч. посіб. / О.Ю. Дмитрук, С.В. Дмитрук. – К. : Альтер-прес, 2009. – 358 с.
 7. Довідник з історії України. / За ред. Підкови І.З., Шуста Р.М., Інст. історичних досліджень Львівського нац. унів. ім. Івана Франка. – Київ : Видавництво «Генеза», 2001 – ISBN 966-504-439-7
 8. Сергеева Т.К. Экологический туризм : учебник / Т.К. Сергеева. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 360 с.; Черчик Л.М. Рекреационные ресурсы : теория та методология : навч. посіб. / Л.М. Черчик. – Луцьк : ЛНТУ, 2009. – С. 14-24.
 9. Топчієв О.Г. Застосування методів аналізу великомасштабних планів землекористувань при формуванні регіональних екомереж / О.Г. Топчієв, А.М. Шашеро // Український географічний журнал. – № 3. – 2012. – С. 51-57.
 10. Топчієв О.Г. Формування екологічної мережі й територіальна організація довкілля / О.Г. Топчієв // Географія та основи економіки в школі. – № 5. – 2003. – С. 42-45.
 11. Царик Л.П. Географічні засади формування і розвитку регіональних природоохоронних систем: концептуальні підходи, практична реалізація : монографія / Л.П. Царик. – Тернопіль : «Підручники і посібники», 2009. – 320 с.
 12. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Концепция, методы и критерии создания экосети Украины / Ю.Р. Шеляг-Сосонко, М.Д. Гроздинский, В.Д. Романенко. – К : Фитосоциоцентр, 2004. – 144 с.
 13. Яницький О.Н. Экологическая перспектива города. – М. : Мисль, 1987. – 280 с.
 14. Carpaty.net [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://carpaty.net>.
 15. Zakarpattyachko.com.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakarpattyachko.com.ua/zapovidnyky>.
 16. Unpp.com.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unpp.com.ua>.
 17. Zolota-pidkova.org.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zolota-pidkova.org.ua/park_sinevir.html.